

ALİYA VE İSLÂM DÜNYASI

— GÜLŞEN ÖZER —

19. yüzyıldan itibaren belirginlik kazanan sonraki yüzyılda devam eden arayışlara rağmen günümüzde İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum bir kriz sona ermeden diğerinin başladığı ve beraberliğin şekillendirdiği yeniliğin bir türlü sağlanamadığı bir vaziyettir. Çağdaş İslâm düşünürlerinin bir kısmının da vurguladığı sömürge olmaya elverişli bir ortam sunmakla Batılıların fikrî, kültürel, sosyal ve askerî işgali birbirini beslemektedir.

Kendi kurucu değerlerinden uzaklaşan İslâm dünyasının sorunlarını teşhis eden ve bunların aşılması için birtakım teklifler sunan düşünürlerin Müslümanlar hakkındaki tartışmaları aynı zamanda *İslâm dünyası fikri* diye özetlenebilecek küresel bir entelektüel tarih oluşturmuştur. Müslüman dayanışması idealinin şekillendirdiği bu düşünceler din telakkisi, tarih bilinci ve dünyadaki güncel siyasi hadiselerle daima iç içe olmuştur.¹ İslâm dünyasına dair üretilen söylem ve düşünceler aynı zamanda İslâm'ın kendisi kadar köklü bir geçmişe sahip olan *ümme* kavramıyla² bir arada düşünüldüğü için İslâm dünyası fikrinin gelişip yaygınlık kazanması da kolaylaşmıştır.

Bu makalede, yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız İslâm dünyası ve yeniden doğuş perspek-

tifinden hareketle, “kendisini İslâmî bütünün/ümme'nin sorumlu bir üyesi olarak gör”³en Aliya İzzetbegoviç'in İslâm dünyası kavramı bağlamındaki yorumları ele alınacaktır. Bununla beraber görüşlerinin zaman içindeki değişimi süreklilikler, farklılaşmalar ve tekrar kök düşüncelere dönüş açısından düşünürün entelektüel ve siyasi içerikli metinleri üzerinden değerlendirilecektir.

BAŞKA BİR DÜNYA TAHAYYÜLÜ VE SORUNLAR

Entelektüel hayatının ilk yıllarından itibaren İslâm âlemi tahayyülünü merkeze alan Aliya İzzetbegoviç 20. yüzyıldaki İslâmcılık düşüncesinin en önemli kilometre taşlarından biridir. Doğu'yu da Batı'yı da bütün boyutları ile kuşatan bir zihin dünyasına sahip olan İzzetbegoviç bir mütefekkir olduğu kadar bir devlet adamı ve bir komutandır. Kuşku yok ki kendisi bütün bu kimlikleri karakter abidesi kişiliğinde toplarken, “sadece Hakk'ın rızasını gözetmiş çağdaş bir İslâm âlimi olduğu bilincini taşımıştır.”⁴ Düşüncelerini aralarında İslâmî meselelerin de bulunduğu çeşitli konulara yönlendirmesi onu aynı zamanda bir İslâm düşünürü olarak da anmamızı sağlamaktadır.⁵

1 İslâm dünyası fikrinin genel serencamı için bk. Cemil Aydın, *Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*, çev. Hasan Aksakal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021.

2 Bu konuda önemli bir değerlendirme için bk. Alev Erkilet, *Bir Müslüman İslâmcılık İslâm Birliği ve Ümme'ne Nasıl Bakmalı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2022.

3 Atasoy Müftüoğlu, “Aliya İzzetbegoviç Tarihsel Bir Hassasiyetin En Güzel Temsilcisidir”, *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 661.

4 “Şair Yazar Metin Önal Mengüşoğlu Konferans Verdi”, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kayseri/sair-yazar-metin-onal-mengusoglu-konferans-verdi-10166242> [Erişim Tarihi 3 Ağustos 2022]

5 Fikret Muslimoviç & Selmo Cikoçiç, *Düşünür ve Devlet Adamı*, çev. Dzenita Özgüner, Hece Yayınları, Ankara, 2017, s. 59.

Aliya kapsamlı bir idrak ve derin bir basiretle bütün imkânlarıyla ülkesinin somut gerçekliğine dokunacak şartların içinden geçmişti. Soğuk Savaş şartlarının neredeyse hemen her şeyi belirleyip şekillendirdiği zor zamanlarda İslâm dünyasının fikrî ve siyasi sorunlarının farkında olarak bu dünya hakkında birtakım önemli tespitler yapmıştır. Örneğin İslâm dünyasının, İslâm'a dönüş ve kültürel canlanma sağlanmadan güzel günlere kavuşamayacağını söylemiştir.⁶ Bu zaviyeden geçmişte geleceğe yönelen ve İslâm dinini bütüncül olarak kavradığını gösteren çeşitli yazılarında geniş manada özgürlük perspektifiyle görüşlerini açıklamıştır.⁷ Şurası son derece açıktır: Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde İslâm dünyasını bir araya getirmeyi başaran İzzetbegoviç'in entelektüel yolculuğunun önemli bir boyutunu İslâm dinini benimsediğini söyleyenlerin durağanlığı, bağımlılığı, geri kalışlığı başka bir deyişle izzetlerini kaybetmelerinin temelinde yatan marazları aşma arzusu meydana getirir. Çünkü ona göre, İslâm dünyası "durgunluk ve uyuşukluk" görüntüsü vermektedir.⁸ Öte yandan İzzetbegoviç, İslâm dünyasının Avrupamerkezci ideolojilerin sandığının aksine İslâm dini olmaksızın ve İslâm'a karşı konularak yenilenebileceğine inanmaz.⁹ İslâm dünyasındaki halk ile elitler arasındaki eğitim kaynaklı uçuruma odaklanması ve bu dünyada en acil ve radikal değişikliğin hem nitelik hem de nicelik açısından eğitim olduğunu düşünmesi sebepsiz değildir. Çünkü İslâm dünyasının içinde bulunduğu aşağılık duygusundan kurtulması için hayati etkenlerden biri din, diğeri eğitimidir.¹⁰ Mevcut gerilemenin sebebi aslında *ed-din* olan İslâm'ın yaşanmaması, bunun neti-

cesi olarak İslâm dünyasının yenilenmeye hazır bir bilinç sıçraması meydana getirememesidir.¹¹

Aliya İzzetbegoviç, Soğuk Savaş'ın başlangıcından önce ve sonra Balkanlarda yaşananlardan hareketle Müslümanların inanç değerleri ve kültürü üzerine entelektüel metinler kaleme almıştır. Dikkatini İslâm dünyasına yöneltse de Yugoslavya'daki komünist ve faşist Batı-cıların Müslüman halkın imgelemine aykırı davrandıkları için toplumlarda giderilmesi yıllar alacak tahribat oluşturduklarına bizzat tanıklık etmiştir. Müslümanları evrensel ilkelereinden taviz vermeden kendi tarihlerinin aktif katılımcıları olma perspektifini öne çıkaran¹² İslâmî yenilenmeye eski reçeteleri tekrarlayan muhafazakârlarla başkalarına ait yabancı reçeteleri teklif edenlerin karşı çıktığını her fırsatta dile getirmiştir.¹³ İzzetbegoviç'in Müslümanların gerileme yahut çöküşüne yol açan sebeplerin farkında olarak İslâm dünyası tahayyülü ile sahîh bir yenilenmenin hareket noktasına yoğunlaştığı açıktır. Yugoslavya'da özellikle Bosna Hersek'te yazılmasına rağmen hedef kitlesi sadece yazıldığı ülkeyle sınırlı kalmayan, daha da önemlisi "İslâm üzerine temellenmiş modern ve insani bir düzeni savunan"¹⁴ *İslâm Deklarasyonu* kitabının "tüm İslâm âlemini gezmiş"¹⁵ olması gerçek İslâm'a dönüş çağrısından ayrı olarak ele alınamaz.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce 1938'de Saraybosna'da Genç Müslümanlar (Mladi Muselman) adıyla bilinen grup 19. yüzyılda İslâm dünyasında ortaya çıkan düşünürlerin etkisi altında Müslümanlar için kurtuluş yolunun nasıl bulunabileceği üzerine bir dizi fikrî tartışma yürütür. Dönemin Bosna Hersek'indeki gündelik hayata da tesir eden grup üyeleri İslâmî uyanışı benimsediklerinden İslâm tarihi

6 Aliya İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, der. Asım Öz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2021, s. 67-68.

7 Aliya İzzetbegoviç, *Bosna Büyük Sır Söyleşiler 1989-1995*, çev. Azra Blekiç Aydoğan & İbrahim Hakan Aydoğan, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 19-21.

8 Aliya İzzetbegoviç, *İslâmî Yeniden Doğuşun Meseleleri*, çev. Azra Blekiç Aydoğan & İbrahim Hakan Aydoğan, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 7.

9 Engin Çağman, "Aliya İzzetbegoviç'e Göre İslâm Dünyasının Gerileme Sebepleri", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 494.

10 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, çev. Sanela Crnovrsanin & Mirela Crnovrsanin Kurtali, Yarin Yayınları, İstanbul, 2018, s. 222-23.

11 Erdal Baykan, "Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu* ve Biz", *Aliya İzzetbegoviç Hikmet. Özgürlük, İslâm*, der. Mahmut Hakkı Akın, Pınar Yayınları, İstanbul, 2020, s. 23.

12 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet & Ahmet Demirhan & Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 30.

13 Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu*, çev. Azra Blekiç Aydoğan & İbrahim Hakan Aydoğan, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2021, s. 24.

14 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 39.

15 Rahmen Âdemi & Mustafa Orçan, "Bosna Hersek Reis'ul Ulema Yardımcısı İsmet Spahiç ile Konuşma", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 134.

ile Müslümanların bir özne olarak tarihin değişik dönemlerinde oynadıkları rol hakkında da konuşurlar. Aliya İzzetbegoviç bu dönemde, Müslümanların Ortadoğu'dan Hindistan'a, oradan da İspanya'ya uzanan medeniyet birikimleri hakkında müzakere ettiklerini anlatırken İslâm dünyası perspektifiyle yola çıktıklarını anımsattığı şu ifadeleri, bu konuda başlangıç düzeyi için yeterince fikir vermektedir: "Türklerin Hindistan'dan Viyana'ya kadar uzanan altın çağı hakkında konuşuyor, İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu tartışıyorduk. İslâm dünyasının daha iyi konumda olması gerektiğine inanıyor, genç zihinlerimizde çıkış yolu bulmaya çalışıyorduk. Ben de bu grupla birlikte faaliyet gösterdim."¹⁶

Söyleşilerin entelektüel boyutu üzerinde duranlar, böylesi metinlerin anlamını daha iyi kavramak için bağlama ve vesileye işaret etmektedirler.¹⁷ Bu nedenle Aliya İzzetbegoviç'in, söyleşileri söz konusu olduğunda umutlu entelektüel ufkuna¹⁸ dair önemli ipuçlarının yakalanabileceğini belirtmek anlamlıdır. 1 Mart 1990'da kendisini iflah olmaz bir iyimser olarak tanımlar ve "Ben İslâm'a inanıyorum ve bu nedenle İslâm dünyasının istikbaline inanıyorum."¹⁹ ifadelerine yansıdığı gibi iyimserliği ham hayalciliğinden yahut defalarca eleştirdiği ütopyacı düşüncelerden kaynaklanmaz. Bunun her durumda tefekkür edenlere problemlerin nasıl çözüleceği hususunda rehberlik eden İslâm'ın bağlıklarını daima mücadeleye ve özgürlüğe davet edişinden neşet ettiğinin ayırıcına varmak anlamlı sonuçlar verecektir. Aktarılan düşüncelerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için düşünürün, kelimenin tam anlamıyla "büyük bir iyimser" olmadığını bilmesinin ayrı bir değeri vardır, çünkü o bu yöndeki güçlü duygularını Bosna trajedisi sürecinde yavaş

16 Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun & Rifat Ahmetoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, s. 244-45.

17 Peter Osborne, *Eleştirel Bakış Entelektüellerle Söyleşiler*, çev. Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 9.

18 Aliya'nın entelektüel ufkunu için bk. Mahmut Hakkı Akın, "Aliya İzzetbegoviç'in Entelektüel Mirası," *Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*, ed. Mahmut Hakkı Akın & Faruk Karaarslan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, s.141-145.

19 Aliya İzzetbegoviç, *Bosna Büyük Sır Söyleşileri 1989-1995*, s. 23.

Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu* kitabının, İslâmî düşünüşün nesnel bir analizini yapmayı ve daha sonra da İslâm dünyasının yeniden eşitlikçi bir anlayışla modern dünya ile bütünleşmesine katkı sunmayı hedeflediğini yazmıştır.

yavaş kaybetmiş fakat inandıklarını korumayı sürdürmüştür.

Aliya Kuveyt'te çıkan *el-Müctema'* adlı süreli yayında 21 Aralık 1994'te okurlarla buluşan bir röportajında Fas Kazablanka'da toplanan İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) zirvesinden sonraki düşüncelerini paylaşır. İzzetbegoviç bu zirvede Bosna davasını tüm dünya kamuoyunun odağına yerleştirmenin başarılı olduğunu anlatan etkileyici bir konuşma yapmıştır. Burada özellikle şunu vurgulamıştır: "Batılı ülkeleri, İslâm dünyası ile iş birliği yapmanın kendi menfaatlerine olduğuna ve Bosna'ya yönelik politikalarını değiştirmeleri gerektiğine ikna etmemiz lazımdır."²⁰ Daha sonra kendisine yöneltilen "İslâm dünyasında değişen bir şeylerin olup olmadığına dair" sorusu üzerine İslâm dünyasının analizini yapmıştır: "Gittikçe artan derecede bir bütünlük görüyoruz. O, bu süreci hızlandırıyor. İnsanın bundan hem mutluluk hem üzüntü duyması geliyor. İslâm dünyasının artan derecede dayanışmasını gördüğü için memnuniyet ve bunun, Bosna trajedisi nedeniyle gerçekleşmiş olmasından da üzüntü duymak gerekiyor. Gerçek birlikten çok uzak olmamızsa rağmen, bu büyük felaket bizleri birleştirdi. İslâm dünyası, sadece denizler, ırmaklar ve dağlarla değil; farklı menfaat ve etkilerle de parçalanmış durumdadır. Bunların tümünün aşılması hayli zor olacaktır. Bunu hiçbir zaman tam anlamıyla yerine getiremeyiz, fakat bu birlik için çalışmaktan da hiçbir zaman geri durmamamız gerekiyor. Her Müslüman ülkenin güvenlik ve kurtuluşu bundadır."²¹

20 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 226.

21 Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 227.

1990'lardan itibaren dönemin Batısı ve İslâm dünyası ile ilgili tecrübeler kazandıkça İzzetbegoviç'in görüşlerinde belirli noktalarda bir farklılaşmanın meydana geldiği inkâr edilemez.

Alıntı cümlelere de yansdığı üzere Bosna Hersek'te olup bitenleri tüm boyutlarıyla gözler önüne seren söyleşinin sonunda Aliya İzzetbegoviç'e, Müslümanların Bosna'da 1991'den itibaren korkunç sınavlardan geçtiğini, bundan sonra dinlerini koruyup koruyamayacakları sorulur. Aliya bu soruya bilgelikle açık ve net bir cevap verir: "Kur'ân, imtihan ve sıkıntıların, insanları ve halkları güçlü kıldığını bize öğretiyor. Kur'ân, keza sıkıntılarının sonrasında da ferahlığın geldiğini anlatır. Ben buna inanıyorum."²²

SÜREKLİLİKLER, FARKLILAŞMALAR VE KÖK DÜŞÜNCEYE DÖNÜŞLER

Aliya İzzetbegoviç, 1980'lerde *İslâm Deklarasyonu* kitabı dolayısıyla yargılandığı meşhur Saraybosna Davası'nda savcı Edina Residovic tarafından sorgulanır. Burada, kendisine yöneltilen suçlamalardan birinin doğrudan doğruya onun İslâm dünyası tahayyülünden kaynaklandığının farkına varmak gerekir. İzzetbegoviç "Fas'tan Endonezya'ya kadar Müslümanların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu ülkelerde yaşayan insanları"²³ İslâm dünyasına dâhil ettiğini dile getirerek kendi yaklaşımını özetlemiştir. Saraybosna'da Demokratik Eylem Partisi'nin (SDA) 25 Mart 1994 tarihli bir toplantısındaki konuşmasında da İslâm dünyası kavramını benzer bir coğrafi zeminden hareketle gündeme taşır. Ayrıca Bosna Hersek'teki olayların insanlığın etik sınavı olduğunu ve bu imtihanda dünyanın iyi kısmının kendilerinin yanında durduğunu vurgular. Amerikalı elliden fazla ressamın Saraybosna hakkındaki duygularını yansıtan bir resim sergisi vesilesiyle şunları söylemiştir: "Bosna bir etik meselesidir, böylece de evrenseldir ve her insanı ilgilendirmektedir.

Bu Batı dünyasıdır. Müslüman dünyası ise ayrı bir hikâyedir. Müslüman dünyası birlik ve beraberlikle pek tanınmamaktadır. Neticede

bu Fas'tan Endonezya'ya kadar, halkların renk cümbüşü ve özellikle de tesirlerin çok çeşitli olduğu büyük bir dünyadır. Bu, dünyanın belli bir ayrılık içinde olmasının da sebebidir aynı zamanda. Bosna meselesi çıkıncaya kadar durum böyleydi. Hatta Filistin faciası bile Bosna'nın yaptığı ölçüde Müslüman dünyasını birleştirmeyi başaramamıştır. Ve Bosna söz konusu olunca Fas, Mısır, Suudi Arabistan, İran, Pakistan, Malezya veya Endonezya olsun her tarafta aynı saygı ve yardımseverlikle karşılaşsınız. Bosna için duygular her yerde çok güçlüdür. Ve eğer bu facianın iyi bir tarafı varsa o zaman bizim faciamızın iyi tarafı da bu dünyayı aynı mesele etrafında birleştirmeyi başarmasıdır. Uyanma, dayanışma ve bir çeşit beraberlik süreci söz konusudur."²⁴

Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu* kitabının, İslâmî düşünüşün nesnel bir analizini yapmayı ve daha sonra da İslâm dünyasının yeniden eşitlikçi bir anlayışla modern dünya ile bütünleşmesine katkı sunmayı hedeflediğini yazmıştır. Yıllar geçtikten sonra İslâm dünyasına seslenen bu metinle alakalı olarak Yugoslavya'daki siyasi gelişmelerin de etkisiyle birtakım farklılaşmaların oluştuğu da inkâr edilemez.²⁵ Kaldı ki bu durum sadece İzzetbegoviç'le sınırlı olmayıp, geçen yüzyıldaki bütün İslâmî düşünce ve hareket mensupları için de geçerlidir. Aliya'nın yazdıkları hakkında yapılan şu değerlendirme entelektüel ufuk ile gerçekliklerin doğurduğu kötümserlik meselesini belli bir güzergâh üzerinden tartışmaktadır: "İslâm'ın yüceleştirilmesi ve Tanrı inancı ve bağlılığı, radikal ateist olan komünistlere en büyük dalâlet geliyordu. Deklarasyonun aynı hararetle övüldüğü ve yerildiği söylenebilir. Sorun, yerenlerin çoğunluğunun yönetimde olduğu gerçeğinde yatıyordu. İzzetbegoviç'in deklarasyonunun gücü, var olan otorite karşısında yenik düştü.

22 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 152.

23 Aliya İzzetbegoviç, *Bosna Büyük Sır Söyleşiler 1989-1995*, s. 157.

22 Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, s. 228.

23 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 39.

İslâm Deklarasyonu daha sonra yedi yabancı dile çevrildi ve kendi sahasında, zamanının en çok okunan politik metinlerinden biri oldu. İzzetbegoviç, herhangi bir platformda açıkça belirtmiş olmamasına karşın, İslâm ülkelerine karşı gittikçe daha eleştirel bir tutum almasından, kendisinin de deklarasyonun çok idealist bir yaklaşımla yazıldığını, deklarasyonda değinildiği şekilde üniter bir İslâm dünyası olmadığını ve hepsinin kendine özgü somut problemleri olduğunu ve oluşumlarının farklı bağlamlara dayandığını, birbirinden farklı bütünlüden oluştuğunu zamanla gördüğü kabul edilebilir. Bu özellikle Bosna Hersek için geçerliydi.²⁶

Aliya İzzetbegoviç'in kötümserliğinin, Batı'nın olumsuz eleştirisindeki rolünün farkına varan Zehrudin İsakoviç'in "İzzetbegoviç, herhangi bir platformda açıkça belirtmiş olmamasına karşın" ifadesi üzerinde durulmalıdır. Çünkü kendisi söz konusu yazısının sonraki sayfalarında Aliya'nın İKÖ'nün Tahran'daki 11 Aralık 1997 tarihli toplantısında hayal kırıklıklarıyla beslenen kendi gözlemlerinden yola çıkarak, İslâm ülkeleri olarak adlandırılan siyasi yapıların kusurlarını açıkça işaret ettiğini, bunun da ötesine geçerek "Evet İslâm mükemmeldir, ama biz değiliz!" dediğini aktaracaktır.²⁷

Acaba söylendiği salonda gergin bir sessizlik oluşturan böylesi cümleler Aliya İzzetbegoviç'in Batı'nın çöküntü ya da yozlaşma içinde olduğunu ileri süren kötümser pasajların bulunduğu *Doğu Batı Arasında İslâm* kitabındaki düşüncelerle bir arada düşünüldüğünde nasıl bir manzara ile karşılaşılır? Öncelikle şunu hatırlamak gerekir: İslâm dünyası temelinde düşünceler geliştiren Aliya'nın metinlerinin büyük bir kısmı Soğuk Savaş'ın ve komünist bir rejimin idaresi altında kimlikleri problem görülen Bosna Hersekli Müslümanların sesi olmayı hedeflediği için karşı çıkış duygusu her zaman bir adım öndedir. Onun modern dünyadaki sosyal, özellikle ideolojik ve siyasi çatışmaların değerlendirmesiyle anlam kazanan entelektüel pozisyonunu ve kitaplarını yazdığı dönemi göz

önünde bulundurduğumuzda, İslâm dünyası hariç dünyanın din ve materyalizm, kapitalizm ve sosyalizm arasında bölündüğü şeklindeki iki kutuplu bir yaklaşım etrafında biçimlendiğinin fark edilmemesi imkânsızdır. İslâm ve İslâm dünyası ise bu zıtlıkların birleştiricisi konumundadır. 1990'lardan itibaren dönemin Batısı ve İslâm dünyası ile ilgili tecrübeler kazandıkça İzzetbegoviç'in görüşlerinde belirli noktalarda bir farklılaşmanın meydana geldiği inkâr edilemez.²⁸ Şayet yeni bir şeyler yazma fırsatı yakalaysaydı İslâm dünyasının son derece önemli iki sorunu olan eğitim ve müşterek İslâm kültürüyle ilgili düşünceleri kısa konuşma metinleriyle sınırlı kalmayacaktı.²⁹

SONUÇ YERİNE

20. yüzyılın son on yılından itibaren kendisinden en çok söz edilen siyasi liderler arasında bulunan ve düşünür kimliği ile de öne çıkan Aliya İzzetbegoviç, her iki kimliğiyle İslâm dünyası tahayyülü üzerine düşünen bir figürdür. "Avrupa'nın İslâm ve Müslüman tehlikesinden korunması için" başlatılan Haçlı Seferleri ortamında kendisini ve kurucusu olduğu Demokratik Eylem Partisi'ni "Müslüman kültürel ve tarihî daire"si³⁰ içinde görmüş ve bu doğrultuda mücadele etmiştir. Bosna direnişinin diğer direnişlerden farklı bir tarih diliminde cereyan ettiğinin altını çizen İzzetbegoviç, "Artık biz yalnız değiliz, bizimle birlikte güçlü ve görmezlikten gelinemeyen bir faktör olmaya başlayan Müslüman dünya ile hükümet bazında olmasa da dünyanın bütün halkları da bizim yanımızdadır."³¹ diyecektir.

Kendisi siyasi bir figür olması itibarıyla bir yandan Bosna'daki İslâm köktendinciliği söylemleriyle hesaplaşmış, öte yandan *dinî yeneden doğuşla* birlikte bağımsızlığına kavuşan ülkesinin, İslâm dünyasının Batı'ya doğru son, Batı'dan Doğu'ya son kapısı olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte her zaman "Müslüman dünya" veya onunla aynı anlama gelecek İslâm dünyası

26 Zehrudin İsakoviç, "Aliya İzzetbegoviç 1925-2003 Biyografisi", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 154.

27 Zehrudin İsakoviç, *agy.*, s. 157. Söz konusu cümle *Tarihe Tanıklığım* kitabının çevirisinde şöyle geçmektedir: "İslam en iyisi- bu hakikat-, ama biz en iyisi değiliz." (s. 415).

28 Enes Kariç, "Doğu ve Batı Arasındaki İslam'ın İçindeki İslam", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 754-55.

29 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 538.

30 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 22.

31 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 209.

gibi ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü İslâm dünyası Bosna Hersek'in mücadelesinde tarihî bir rol üstlenmiştir.³² İzzetbegoviç, bu bağlamda “medeniyetler çatışması” teziyle bilinen Samuel L. Huntington'un Müslüman dünyanın Sünni ve Şii Fas'tan Malezya'ya kadar Bosna davası etrafında kenetlenmesine dair sözlerini alıntıladığının fakına varılması bu konudaki yorumlarının daha iyi kavranmasının yolunu açabilir. Huntington'un “geniş kapsamlı ve etkin medeniyetin (...) Bosnalı Müslümanlar için yeniden toparlanması” diye tasvir edip kendi tezine destek bulmasını eleştiren Aliya, onun İslâm dünyasının Bosna olayındaki birliğini onaylamasını ise tamamen yerinde bulur.³³

Aliya İzzetbegoviç, Mısır'ın başkenti Kahire'de 1995'te yaptığı konuşmada İslâm dünyasının teknolojik bağımlılığı, Müslüman ülkelerin çoğundaki gelişimin teknoloji ithaline dayanması ve bunun doğal neticesi olan siyasi bağımlılık meselesini değerlendirme tarzının kötümser olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Ona göre bilim ve teknolojinin üreticisi olması gereken Müslüman dünyanın pasif bir alıcı konumuna düşmesi kabul edilemez. İKÖ toplantısı için gittiği Tahran'da ise İslâm ülkelerindeki okuma yazma bilmeyen kadınların yüksekliğine dikkat çekerek, eğitimsiz kadınların 21. yüzyılda ülkeleri yönetecek nesilleri yetiştiremeyeceğini belirtir.³⁴ İslâm dünyasının birinci sınıf bir coğrafyada bulunması, muazzam bir nüfus ve enerji potansiyeline sahip olması ile gerçekliği arasındaki uçuruma odaklanan Aliya'nın doğayı, toplumu ve insanı gözlemlemek gerektiği noktasındaki görüşleri *İslâm Deklarasyonu*'na yön veren “ihtiyatlı iyimser” temel düşünceyi 1990'larda da koruduğunu güçlü bir şekilde hissettirir: “Bir din olarak İslâm doğaya dönük, Kur'ân ise gözlem ruhuyla dolu bir kitaptır. Dini bir kitap için biraz alışılmışın dışında olan

'bakınız, gözlemleyiniz, yolculuk yapınız' gibi Kur'an'ın çağrılarını hatırlatırım. Bu çağrılara başkaları uydu biz ise uymadık.”³⁵

Hiç şüphesiz onun her şeyi açıklayan 1995 tarihli bu düşünceleri iki yıl sonraki başka bir konuşmasındaki “Güzel yalanların yardımcı olmaz, ama acı gerçekler bir ilaç olabilir.”³⁶ sözüyle paraleldir. Bu sebeple onun düşünce dünyasının genel çerçevesini bilmek son derece önemlidir. Tüm bunlar, onun dünyanın özellikle İslâm dünyasının durumunu eleştirel bir değerlendirmeye tabi tuttuğunu fakat geleceğe sadece kötümserlikle değil iyimserlikle bakmayı da sürdürdüğünü ifade etmemizi sağlar. Şüphesiz İslâm dünyasındaki hayal kırıklıklarıyla da bağlantılı olan bu durum İslâmcılığın ilerleme ve gerilemesi ama aynı zamanda gelecek vaadi ile irtibatlıdır. Evrensellik boyutuna işaretlerle, tüm insanlık için eşit adil bir dünya tesisinin aracı olarak İslâm birliği idealinin imkânını sorgulayan Erkilet'in cevabı Aliya'ya verdimesi son derece isabetlidir. Çünkü hac ve oruç ibadetleriyle ortak paydada kardeşler olan Müslümanların bu temelde fitri ve ontolojik kardeşlikleri³⁷ İslâm dünyası fikrini ütopyacı düşüncelerden ayırmaktadır. Son tahlilde her bir Müslüman için İslâm her şeyin daha iyi olacağı ümidinin diğer adı değil midir?³⁸ Aliya'nın bunu çok iyi kavradığının onlarca örneğini bulabiliriz fakat şu satırlar onunla hemdert olanlar için çok şey ifade etmektedir: “Biz inanıyoruz ki, ancak güçlü milletler büyük imtihanlarla karşılaşır. Güçlü milletler de ahlaki ilkelerine bağlı olan, kendisi olarak kalmayı bilen, en zor şartlar altındayken bile kendini dünyaya kapatmayan milletlerdir. Kendi halkım ve İslâm dünyası için de dileğim budur.”³⁹

35 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, s. 220-221.

Aliya'nın bilim, kalkınma ve teknoloji üretimi konularındaki yaklaşımları Fuat Sezgin'le önemli ölçüde paralellik taşımaktadır. Bk. Sefer Turan, *Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019.

36 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 414.

37 Alev Erkilet, *Bir Müslüman İslâmcılık İslâm Birliği ve Ümmet'e Nasıl Bakmalı*, s.106.

38 Salman Sayyid, *Fundamentalizm Korkusu* *Avrupamerkezcilik ve İslâmcılığın Doğuşu*, çev. Ebubekir Ceylan & Nuy Yılmaz & Şükrü Atsızelti, Açılım Kitap, İstanbul, 2017, s. 227.

39 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 544.

32 Aliya İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, s. 121.

33 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 223. Bilindiği gibi o dönemde İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) İran'ın teklifi üzerine Birleşmiş Milletler'de (BM) Bosna lehine lobi yapmak için bir grup teşekkül ettirdi. Grubun üyelerinden Türkiye ise İKÖ adına BM sözleşmesinin yedinci maddesine uygun olarak askeri müdahalede bulunulmasını öneren bir karar önerisi sundu. (s. 223-224).

34 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, s. 414.